

LATVIJAS MŪZIKAS VĒSTURE

VIDZEMES HERNHŪTIEŠU BRĀĻU DRAUDZES IETEKME UZ LATVIJAS MŪZIKAS KULTŪRU

Gvido Straube

Atslēgvārdi: latviešu skolas un skolotāji 18.–19. gadsimtā, instrumentspēle, kordziedāšana, dziesmu svētku tradīcija

1729. gada rudenī Rīgā ieradās pirmie Hernhūtes sūtņi ar Kristiānu Dāvidu (*Christian David*, 1692–1751) priekšgalā. Dāvids piederēja pie nesen atjaunotās Hernhūtes brāļu draudzes¹ vadoņiem, un šī bija viena no dažām misijām, kuras draudze tikko bija uzsākusi veidot; par tās veiksmēm vai neveiksmēm vēl nevarēja spriest, kaut arī izvirzītie mērķi bija visnotaļ cildeni. Saskaņā ar pieņemtajiem statūtiem, brāļu draudzes uzdevums bija sekmēt kristietības atjaunotni, līdz ar to hernhūtieši skaudri apzinājās, ka joprojām pasaulē ir daudz vietu, kuru iedzīvotājiem nav pietiekamu iespēju baudīt kristietības augļus. Un viena no tām bija Krievijas impērijā tikko pēc veiksmīgi aizvadītā Lielā Ziemeļu kara (1700–1721) iekļautā Vidzeme un Igaunija. Lai arī tajās jau kopš 16. gadsimta vadošā bija luteriskā baznīca un Nīstates (Nīštates) miera līguma 9. pants garantēja tai arī nākotnē samērā drošas pozīcijas, tomēr šo teritoriju pamatiedzīvotājiem – latviešiem un igauņiem – hernhūtiešu skatījumā, bija jāsakaras ar diviem šķēršļiem, kas liedza tiem pilnvērtīgi iepazīt kristietību: pirmkārt, pastāvēja liela plaša un līdz ar to arī neuzticība starp latviešiem un vācbaltiem, kuru rokās atradās luteriskā baznīca un visa lokālā vara; otrkārt, Krievijas divgalvainā ērgļa paspārnē dominēja cita konfesija – pareizticība, un tieši tā baudīja valsts baznīcas statusu.

Pirmie t. s. Baltijas diasporas gadi bija veiksmīgāki par citām misijām (Sv. Tomasa salā Karību reģionā 1732, Grenlandē 1733, Surinamā 1735, Ziemeļamerikā 1735), kur nācās mācīties izdzīvot pilnīgi svešos apstākļos un piedzīvot arī zaudējumus brāļu vidū, tomēr tie nenesa cerēto rezultātu: arī Vidzemē un Igaunijā vācu brāļiem neizdevās nodibināt kontaktus ar pamatiedzīvotājiem, kas uz hernhūtiešiem raudzījās kā uz kārtējiem vāciešiem, no kuriem neko labu nevar sagaidīt. Tikai pēc kustības vadoņa, grāfa Nikolaja Ludviga fon Cincendorfa (*Nikolaus Ludwig von Zinzendorf und Pottendorf*, 1700–1760), vizītes Vidzemē 1736. gadā un tās laikā pieņemtajiem lēmumiem sākās pavērsiens, un nākošo trīs gadu laikā Hernhūtes sūtņi sasniedza savus galvenos izvirzītos mērķus – latviešu un igauņu zemnieki sāka pievienoties kustībai un kļūt par tās brāļiem un māsām. Turpmākajos divsimt gados šī kustība pārdzīvoja gan panākumus, gan arī kritumus

¹ Brāļu draudzes idejiskā priekštece bija 1457. gadā Kunvaldē (Austrumčehijā) dibinātā Bohēmijas brāļu jeb Brāļu savienības kustība; tās dalībnieki pēc pirmo kristiešu parauga dēvēja sevi par brāļiem un māsām. Kontreformācijas iespaidā šīs kustības pārstāvji pēc 1620. gada, glābjoties no vajāšanām, bija spiesti emigrēt uz citiem Eiropas reģioniem. Pēc Lielā Ziemeļu kara beigām sākās kustības atdzimšana, un par atjaunotās brāļu draudzes centru kļuva Hernhūtes kolonija, kas 1722. gadā dibināta Saksijas austrumos (nosaukums cēlies no vārdkopas *Herrn Hut*, brīvā tulkojumā no vācu valodas – *Dieva aizsardzība*. – *Red. piezīme*).

un nopietnas vajāšanas, tomēr tā noritēja Baltijā līdz pat 2. pasaules karam un vienīgi vēlāk, padomju režīma apstākļos, apsīka un izzuda. Taču savas pastāvēšanas laikā brāļu draudze bija sasniegusi Latvijas kultūrvēsturē ļoti nozīmīgu rezultātu: pirmkārt, tieši pateicoties brāļu draudzēm, latviešu zemnieks Vidzemē kļuva par pārliecinātu kristieti; otrkārt, Vidzemes zemnieki kļuva par izglītotākajiem Krievijas impērijā un lasītpratēju īpatsvars viņu vidē bija viens no augstākajiem. Tāpat kustība izvērtās par lielisku skolu zemnieku pašorganizēšanā un cēla viņu pašapziņu. Ir pamats apgalvot, ka hernhūtiešu kustību Vidzemē var uzskatīt par nacionālās atmodas pašiem pirmsākumiem: tieši tās ietvaros tika likti pamati nācijas inteliģences slānim, bez kura nav iespējama neviena nacionālā atmoda. Turklāt Vidzemes brāļu draudze atstāja nebūt ne mazsvarīgu ietekmi uz Latvijas mūzikas kultūras attīstību.

Mūzika caurvija Hernhūtes brāļu draudzes dzīvi gan svētkos, gan arī ikdienā. Atjaunotās draudzes vadonis, grāfs Cincendorfs, izstrādāja noteiktu dziedāšanas stilu, vērsot atskaņoto dziesmu virteni par savdabīgu dziedāšanu sprediķi (Hahn, Reichel 1977: 221), un aktīvā muzicēšana noteica, ka brāļu draudze jau savos "pirmsākumos ir dziedāša draudze" (Hahn, Reichel 1977: 220). Tādējādi arī Vidzemē ieradusies hernhūtieši nesa sev līdzīgu šo īpašo mūzikas mīlestību, un, lai gan ne viss tika pieņemts un pārņemts, daudzas lietas te rada savu turpinājumu.

Vispirms vietējie vidzemnieki, domājams, iepazīna atbraukušo vācu brāļu mūzikas instrumentus, starp kuriem īpaši izceļami pūšaminstrumenti (visbiežāk pieminētas bazūnes/*Posaunen*, bet sastopami arī citi) un vijoles. Tā, piemēram, hernhūtiešus aktīvi atbalstīja Magdalēna Elizabete Hallarte (*Magdalena Elisabeth Hallart*, 1683–1750²) no Valmiermuižas. 1738. gadā izbūvētajā Jērakalnā (vācu *Lammberg*) kādā no ēkām dzīvojuši daži vācu brāļi, un vienā istabā bijuši divi mežragi (LVVA, 237-1-1³, skat. arī Straube 2000: 64). Par pūšaminstrumentiem ir grūti atrast kādu izziņas avotu, taču attiecībā uz vijoli var samērā droši apgalvot, ka Hernhūtes brāļu instruments būtiski atšķīrās no sava priekšteča, kas tika spēlēts zemnieku vidē pirms hernhūtiešu ierašanās Vidzemē. Līdz ar to ir pamats uzskatīt, ka tieši hernhūtiešu līdzatvestie paraugi sekmējuši šī mūzikas instrumenta modernā varianta iekļaušanos latviešu zemnieku vidē. Arī vācu brāļu atskaņotais vijolrepertuārs gan saiešanās, gan ikdienā neapšaubāmi attīstīja zemnieku muzikālo redzesloku, iepazīstināja ar līdz šim nedzirdētiem skaņdarbiem un melodijām, bagātināja viņu domu un jūtu pasauli kopumā.

Kā otrs svarīgs hernhūtiešu darbības aspekts jāmin Valmiermuižas skolotāju semināra dibināšana (1738). Šis seminārs kļuva par pirmo speciālo mācībiestādi lauku skolu skolotāju sagatavošanai ne tikai

² Bijusi ģenerāļa Ludviga Nikolaja Frīdriha von Hallarta (*Ludwig Nikolaus Friedrich von Hallart*, 1659–1727) dzīvesbiedre.

³ Šeit un turpmāk LVVA (Latvijas Valsts vēstures arhīva) materiālu aprakstā pirmais skaitlis pēc abreviatūras LVVA apzīmē fonda numuru, otrais – apraksta numuru, trešais – lietas numuru; ja nepieciešams, pēc kola sniegti lapu numuri. Pilnīgāku nosaukumu aprakstu skat. literatūras un citu avotu sarakstā krājuma 15. lpp.

Vidzemē un Baltijā, bet arī visā Krievijas impērijā. Lēmums par tā izveidi tika pieņemts iepriekšminētās Cincendorfa vizītes laikā Vidzemē (1736), grāfam tiekoties ar Kristiānu Dāvidu, Magdalēnu Elizabeti Hallarti no Valmiermuižas un, iespējams, arī ģenerālleitnantu Johanu Baltazaru fon Kampenhauzenu (*Johann Balthasar von Campenhausen*, 1689–1758) no Ungurmuižas. Tās laikā, meklējot risinājumus turpmākai hernhūtiešu darbībai Baltijā, tika secināts, ka vislabāk kontaktus ar latviešu un igauņu zemniekiem var veidot nevis vācu brāļi, bet gan pašu latviešu pārstāvji, tāpēc jāatver mācībiestāde, kurā tiktu sagatavoti šādi darbinieki. Ņemot vērā arī Hallartes rūpi par latviešu zemnieku vidē valdošo analfabētismu un vājajām zināšanām kristietībā, kas bieži bija vairāk nezināšana nekā zināšana, sanāksmes dalībnieki nolēma organizēt semināru, kurā hernhūtiešu vadībā un uzraudzībā tiktu sagatavoti zemnieku skolu skolotāji; pēc iestādes absolvēšanas viņi varētu strādāt zemnieku vidē un izplatīt hernhūtiešiem tuvos dzīves principus un uzskatus.

Tā 1737. gadā Vidzemē ieradās vairāki izglītoti vācu jaunekļi, kuru uzdevums bija dzīvot lauku vidē un apgūt valodu. Vissekmīgāk ar šo uzdevumu tika galā Magnuss Frīdrihs Buntebarts (*Magnus Friedrich Buntebarth*, 1718?–1750) – bijušais teoloģijas students no Jēnas; līdz ar to viņš kļuva par rektoru jaunajai Valmiermuižas mācībiestādei, kas savu darbu uzsāka 1738. gada 23. augustā. Blakus zemnieku skolas skolotājam nepieciešamajai lasītprasmei un dievvārdu zināšanai semināristi tika apmācīti arī dziedāšanā pēc nofīm. Jau pēc gada pirmie absolventi devās uz draudzes vai muižas skolām kā skolotāji, bet visā semināra darbības laikā – līdz 1742. gada rudenim – to pabeidza apmēram 120 jaunieši, lielākoties no Vidzemes, lai gan ir ziņas arī par dažiem kurzemniekiem.

Tieši šie Valmiermuižas semināristi īsā laikā būtiski cēla Vidzemes zemnieku dziedātprasmi. Iepriekš, 18. gadsimta 20. gados un 30. gadu pirmajā pusē, baznīcu vizitāciju komisijas bija spiestas konstatēt, ka lauku draudžu baznīcēnu dziedāšana ir nožēlojama un mūzikā skolotai ausij grūti panesama, taču jau 30./40. gadu mijā komisijas nereti ar gandarījumu atzīmēja protokolos, ka daudzviet zemnieki dzied ļoti labi un melodiski un dažās draudzēs dziedāšanas līmenis jau ir tik augsts, ka mācītājs var sagatavot uz kādiem svētkiem divbalsīgas un pat daudz balsīgas dziesmas (LVVA, 234-1-14). Bet tas nebija tikai draudžu mācītāju nopelns: galvenie lauri pienācās jaunajiem zemnieku skolu skolotājiem, kas jau skolas bērniem iemācīja dziedāšanas pamatus. Gan pašus skolotājus, gan viņu labākos audzēkņus mācītāji nereti pieaicināja dziedāšanai dievkalpojumos un bērēs, turklāt kopš 18. gadsimta 40. gadiem viņi visbiežāk vērsās tieši pie Valmiermuižas semināra absolventiem, bet 19. gadsimtā, pēc Jāņa Cimzes vadītā Vidzemes skolotāju semināra dibināšanas (1839) – pie t. s. cimziešiem, kas luteriskajās draudzēs pildīja priekšdziedātāju pienākumus.

Protams, arī pati brāļu draudze ar saviem pasākumiem sekmēja melodiskas dziedāšanas nostiprināšanos zemnieku vidē. Kā jau norādīts, hernhūtieši dziesmai piešķīra īpašu nozīmi. Daudz tika dziedāts gan kārtējās saiešanās, gan speciālās *dziedāšanas stundās*, kas parasti noritēja stundu un dažkārt pat ilgāk. Un tad praktiski bija neiespējami izlīdzēties ar tradicionālo *špikeri* – dziesmu grāmatu, dziesmām bija jābūt jau galvā. Līdzīgi latviešu tautas tradīcijai dziedāt, darot darbus, arī hernhūtieši praktizēja līdzīgu pieeju un atviegloja strādāšanu ar dziedāšanu (Hahn, Reichel 1977: 227). Tāpat brāļu draudzē bieži skanēja arī dziesmas, kas paredzētas dažādām ikdienas dzīves situācijām.

Hernhūtieši dziesmas izpildīja savdabīgā manierē: proti, tika dziedāta nevis visa dziesma no pirmā līdz pēdējam pantam, bet vairākas dziesmas tika virknētas pārdomātā secībā, atskaņojot tikai pirmos un pēdējos pantus vai pat vienīgi to daļas; šādu dziedāšanas veidu savā ievadrakstā hernhūtiešu dziesmu grāmatai (*Herrnhuter Gesangbuch*) 1735. gadā ieteica pats grāfs Cincendorfs (Hahn, Reichel 1977: 221). Turklāt laikmetīgie hernhūtieši izpilda savas dziesmas ātrākā tempā, nekā to dara luteriskajās draudzēs mūsdienu Latvijā. Vai šāda dziedāšanas maniere bija iegājusies 18. un 19. gadsimtā arī Vidzemē, grūti spriest, jo nekādas norādes par to līdz šim nav izdevies atrast. Tomēr ir skaidrs, ka dziedāšana latviešu brāļu draudzes locekļu vidē bijusi ļoti populāra – to atzīmējuši gan kustības pretinieki, proti, Vidzemes luterisko draudžu mācītāji (LVVA, 233-1-846: 641), gan paši hernhūtieši (ABU⁴, 19-8.8, 19.-3.25).

Vidzemes brāļu draudžu kustība stāvējusi arī pie latviešu profesionālās mūzikas šūpuļa: agrīnie šīs jomas pārstāvji mūsu kultūrā nāk tieši no hernhūtiešu vides. Te īpaši izceļami divi vīri: Jānis Cimze un Juris Neikens. Cimze pamatoti tiek uzskatīts par pirmo latviešu komponistu – tautasdziesmu apdaru autoru, savukārt viņa vadītais seminārs devis milzu ieguldījumu latviešu tautskolotāju – draudžu ērģelnieku, kordiriģentu, pa daļai arī komponistu – mūzikas izglītībā. Un zīmīgi, ka Cimzes bērnība un jaunība pagāja tipiskā brāļu draudzes vidē, jo viņa vecāki un vairāki citi radi jau kopš 18. gadsimta bija cieši saistīti ar šo kustību. 1840. gada Vidzemes luterisko baznīcas draudžu vizitācijas protokolā īpaši atzīmēts, ka Valmierā joprojām darbojas hernhūtiešu brāļu draudze un tās pārstāvji ieņem arī amatus baznīcā – par ķesteri un priekšdziedātāju strādā Jānis Cimze (LVVA, 234-1-41: 312–313).

Savukārt Juris Neikens, kas ieguvis teologa izglītību, iegājis vēsturē kā pirmo latviešu dziesmu svētku sarīkotājs savā Dikļu draudzē 1864. gadā. Diskutējot par latviešu dziesmu svētku fenomenu, bieži tiek piesaukta Vācijā populārā līdertāfela (*Liedertafel*) tradīcija, kas radās 18. gadsimta beigās un ieskandināja 19. gadsimta nacionāli patriotisko

⁴ABU – šeit un turpmāk saīsinājums no *Archiv der Evangelischen Brüder-Unität*; pilnīgāku aprakstu skat. literatūras un citu avotu sarakstā krājuma 15. lpp.

kustību. Savus ziedulaikus tā piedzīvoja teju vai paralēli latviešu nacionālās atmodas (jaunlatviešu) laikmetam. Zināma līdertāfela ietekme, protams, nav noliedzama, tomēr Neikens savās atmiņās min arī citus iespaidus. Proti, paša izdotajā laikrakstā *Ceļa Biedris* viņš raksta:

“Ap Miķeļiem 1863, kā jau dažugad, uz savu mīļu Ārciemu braucu bībel'svētkos. Sestdienas vakarā pavēlu pie skolmeistara ienācis, tur atradu pulciņu dziedātāju, kas bībelsvētku dziesmas it cītīgi mācījās. Bij lasījušies gan no Ārciemiem, gan ir no tāliem nāburgiem un dziedājuši jau daudz stundas, bet piekūsis neviens vēl nerādījās, un acis visiem spīdēja no prieka.

“Jau šodien mums bij svētki!” – tā jauneklis viens teica šķirdamies.

“Dziesmu svētki!” – otrs tam atbildēja; un šis vārds man ar tādu skaņu iekrita ausī, ka tūl't ar tiem dziedātājiem sāku aprunāties, vai citreiz nevarētu sanākt uz dziesmām vien, kā šoreiz nākuši uz Dievvārdiem.”
(Neikens 1865: 141)

Te nepieciešami daži komentāri. Pēc 1832. gadā Krievijas impērijā pieņemtā likuma gan luteriskā baznīca, gan arī brāļu draudze (1817 tā saskaņā ar imperatora Aleksandra I pavēli bija legalizējusi savu darbību) bija spiestas ievērot īpašus nosacījumus. Viens no tiem attiecās uz hernhūtiešiem: proti, viņi vairs nedrīkstēja brāļu draudzes rindās automātiski uzņemt savus mazos bērnus, kā arī saiešanās tika aizliegts teikt brīvu runu. Tas noveda pie kustības lēna norieta, turklāt uz vēstures skatuves bija parādījušies jauni spēlētāji, kas jo sevišķi jaunajai paaudzei šķita pievilcīgāki – jaunlatvieši. Tādējādi hernhūtiešu popularitāte mazinājās; vienlaikus luteriskās baznīcas mācītāji vairoja savu veiksmi, pārņemot virkni hernhūtiešu darba metožu, tajā skaitā veidojot draudzē nodarbības mazākām dalībnieku kopām, piemēram, Bībeles stundas. Līdz ar to dziesmu svētku ideja Neikenam faktiski dzima, apmeklējot tieši no hernhūtiešiem patapinātu pasākumu. Turklāt, līdzīgi kā Cimze, arī Neikens bija cēlies no Vidzemei tipiskās hernhūtiešu vides, jo arī viņa vecāki bija brāļu draudžu kustības aktīvi piekritēji un tēvs Pēteris Ārciemā pat darbojās kā hernhūtiešu sludinātājs jeb t. s. tētiņš. Zīmīgi, ka Neikens skolojās pie jau pieminētā Cimzes viņa skolotāju seminārā (1843–1846).

Viss iepriekš izklāstītais ļauj secināt, ka hernhūtiešu kustība, kas Vidzemē bija jo īpaši aktīva kopš 18. gadsimta 30. gadu beigām, atstājusi būtiskas pēdas Latvijas kultūrā, tajā skaitā mūzikas jomā. Arī tāds latviešu nācijas fenomens kā dziesmu svētki daudzējādā ziņā ir izveidojies šīs savdabīgās kustības ietekmē.

THE INFLUENCE OF THE LIVLAND MORAVIAN CHURCH ON LATVIAN MUSIC CULTURE

Gvido Straube

Summary

Keywords: Latvian schools and teachers in the 18th/19th century, instrumental performance, choir singing, the song festival tradition

At the end of 1720, the first representatives of the recently re-established Herrnhut / Upper Lusatian Moravian Church arrived in Livland (nowadays Vidzeme). At the end of 1730, the local peasants accepted the ideas they brought, and the Moravian Church became a reality in many locations in the province of Livland. By 1742, it had accepted approximately 3000 peasants. Gradually, overcoming varied obstacles, among them the ban on the movement in 1742/1743, the Moravian Church grew both in territorial scope and in numbers, and by the 19th century it had more than 30,000 members, and the number of supporters was even greater.

The Moravian Church influenced many varied areas of life in Livland, including the music culture of the local inhabitants.

Since music was significant for the Moravian Church – both instrumental performance and singing – congregation members in Livland worked in this area as well. Many of the Brethren from Germany brought music instruments with them, the most popular instruments being violins and trombones (the German *Posaunen*). There is reason to believe that the Brethren were among those that brought the modern violin to Livland, and its sound was significantly better than the violins previously used by the people of Livland.

The group singing tradition of the Moravian Church was enthusiastically received among the Latvian peasants. Along with that, thanks to the Brethren, choir singing in Lutheran church services was also improved. Gradually this group singing became a vital part of a peasant's day, and this helped crystallize the idea of a larger scale song festival in the 19th century.

Magdalene Elisabeth von Hallart, a general's wife, is another key person, thanks to the attention she paid to the Moravian Church teachers' seminary in Wolmarshof (Valmiermuiža). In spite of its short lifespan (1738–1742), approximately 120 young people graduated this seminary and many became teachers in peasants' schools. As they were taught to sing from sheet music, then they were much better prepared to teach not just language, but also singing to young students in Livland.

The Moravian Church's goals of improving both the education and singing ability of peasants resulted in a new national intelligentsia, including the first professional musicians. Jānis Cimze, the founder and long-time leader of the Livland (Vidzeme) teachers' seminar came from a typical Brethren environment and is considered to be a pioneer of Latvian professional music. Juris Neikens, the originator of the idea and the organizer of a regional song festival, similar to Cimze, came from the Moravian Church. He developed the brilliant idea of song festivals, which became a particularly valuable tradition of the Latvian nation, after attending Bible study, which was a continuation of the Moravian Church meetings after the time when, due to pressure from the Russian Empire and Livland Lutheran Church, it was forced to reduce its activity and changed the character of its work so much that it basically became a sect.

Literatūra un citi avoti

ABU, 19 = Archiv der Evangelischen Brüder-Unität, R. 19, G.a. 8.8.A; G.a. 3.25

Hahn, Hans-Christoph, und Hellmut Reichel (Hrsg., 1977). *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüder: Quellen zur Geschichte der Brüder-Unität von 1722 bis 1760*. Hamburg: Friedrich Wittig Verlag

LVVA, 233-1-846: 641 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 233. f. (Vidzemes virskonsistorija), 1. apr., 846. l., 641. lp.

LVVA, 234-1-14 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 234. f. (Vidzemes luterisko baznīcu vizitācijas protokoli), 1. apr., 14. l.

LVVA, 234-1-41: 312–313 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 234. f. (Vidzemes luterisko baznīcu vizitācijas protokoli), 1. apr., 41. l., 312.–313. lp.

LVVA, 237-1-1 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 237. f. (Vidzemes brāļu draudze), 1. apr., 1. l.

[Neikens Juris] (1865). Dziesmu svētki, trešā vasarsvētku dienā 1864. Dikļos un 1865. Matīšos svētīti [sākums; turpinājums 20., 21. nr.]. *Ceļa Biedris* 19, 141.–143. lpp.

Straube Gvido (2000). *Vidzemes brāļu draudzes diārijs (jaunākais noraksts) jeb Herrnhūtiešu brāļu draudzes vēsture Latvijā*. Rīga: N.I.M.S.